

محمد حسین فلاح زاده

پیشگفتار

«وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ»^۱

فراگیری احکام و مناسک حج، برای تمام زائران بیت الله الحرام امری ضروری و اجتناب ناپذیر است؛ چرا که انجام درست اعمال حج، بدون شناخت احکام و مناسک آن، غیر ممکن است و کسی که به جهت عدم آگاهی به مسائل شرعی، خللی در اعمال وی پیش آید، علاوه بر آن که هرگز به مراتب معنوی حج نمی‌رسد، به جهت باطل شدن عمره یا حج یا ارتکاب به محرمات احرام، مشکلات فراوانی برایش پدید خواهد آمد.

این معنا برای حجاج، درحدّ فراگیری مسائلی که غالباً بدان نیاز پیدا می‌کنند تحقق می‌پذیرد و حتی در بسیاری موارد با مراجعه به روحانی کاروان یا راهنمایی او می‌توانند نیاز خود را برطرف کنند، ولی دست‌اندرکاران امور اجرایی کاروانها، مدیران، معاونان و خدمه محترم که کار آنها رابطه تنگاتنگ با اعمال و رفتار حاجیان دارد و زائران عزیز را راهنمایی می‌کنند، یادگرفتن مسائل شرعی بویژه مناسک حج برای آنها ضروری‌تر می‌باشد، و چون گاهی بر اثر پیش آمدن

مشکلاتی برای روحانی کاروان یا جدایی برخی از زائران از جمع آنها، مدیر یا معاون یا خدمه باید با آگاهی کامل به مناسک حج، مراقب انجام درست اعمال حجاج باشند، به عنوان مثال: هنگام حرکت زائران از میقات به مکه، یا از مکه به عرفات، یا از عرفات به مشعر، که با چند دستگاه اتوبوس حرکت می‌کنند، روحانی کاروان تنها همراه یکی از آنهاست، در نتیجه بقیه اتوبوسها را باید مسؤلان کاروان همراهی کنند و چنانچه برای آنها مسأله‌ای پیش آید، انتظار این است که مسؤلان کاروان بتوانند در چنان شرایطی آنها را راهنمایی کنند. بنابراین آگاهی مدیران، معاونان و خدمه کاروانها نسبت به مناسک حج باید در حد بالاتری از آنچه برای زائران لازم است باشد و گذشته از مسائل عمومی حج، برخی از احکام فقهی وجود دارد که رابطه تنگاتنگ با مسائل اجرایی حج دارد، که می‌توان آنها را با عنوان «احکام فقهی اجرایی حج» از سایر مسائل جدا کرد.

آنچه پیش رو دارید این دسته از مسائل است، که برای اولین بار، سال گذشته در جلساتی که به همت سازمان حج و زیارت قم ترتیب داده شده بود در جمع مدیران و معاونان کاروانهای شهرستان قم بیان شد، و اکنون خلاصه آن مباحث به صورت مقاله حاضر تقدیم می‌شود، امید است که مورد استفاده مطالعه‌کنندگان و قبول حضرت حق قرار گیرد. «رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ.»

اخلاص در عمل

مدیریت کاروان حج و خدمت به زائران بیت الله الحرام، از اعمالی است که رنگ عبادت دارد، از این رو باید با قصد قربت و برای رضای خداوند انجام پذیرد، که اگر چنین باشد، اجر اخروی فراوانی نیز خواهد داشت.

تنظیم برنامه‌های آموزشی حج

بر مسؤلان کاروان لازم است برنامه‌های آموزشی حج را بگونه‌ای تنظیم کنند که زائران آنها بتوانند به نحو شایسته‌ای در آن برنامه‌ها شرکت کرده و خود را آماده این سفر عظیم بنمایند؛ یعنی با در نظر گرفتن زمان حرکت کاروان و موقعیت شغلی زائران، جلسات

آموزشی در وقت مناسب تشکیل گردد و از نظر مکانی نیز محل برگزاری آنها در جایی باشد که تمام زائران یا درصد بالایی از آنها بتوانند شرکت کنند.

تشویق زائران

مسئولان کاروان، زائران خود را به شرکت در کلاسهای آموزشی مناسک، که توسط روحانیون معظم کاروانها برگزار می‌گردد و استفاده از برنامه‌های صدا و سیما که ویژه حج تهیه و پخش می‌شود تشویق کنند چون هر چه سطح آگاهی زائران نسبت به مسائل حج بالاتر باشد، اداره کاروان نیز راحت‌تر است.

استطاعت

کسانی که حج واجب خود را بجا نیاورده‌اند؛ یعنی سال اول تشریف آنهاست یا تاکنون استطاعت نداشته‌اند و الآن با هزینه سازمان حج و زیارت به حج مشرف می‌شوند، چنانچه به غیر از مخارج سفر سایر شرایط استطاعت حج را داشته باشند باید حجة الاسلام بجا آورند. و سایر شرایط عبارتست از:

۱ - آنچه در زندگی بدان نیاز است؛ مانند مسکن، فرش، لوازم دیگر منزل و... داشته باشد و از این جهت برایش مشکلی نباشد و چنانچه با منزل اجاره‌ای و اشیاء و وسایل زندگی عاریه‌ای نیازشان برطرف گردد و به سختی نیفتند، استطاعت حاصل است.

۲ - در مدت سفر، مخارج زن و فرزند و سایر افرادی که تحت تکفل آنها هستند را داشته باشند.

۳ - پس از سفر نیز شغل یا حرفه مناسبی داشته باشند که زندگی‌شان با آن اداره شود و سفر حج به آن لطمه‌ای نزنند.

مسأله: خدمه کاروانها که وارد جده می‌شوند، اگر سایر شرایط استطاعت را دارند از قبیل داشتن وسایل زندگی، بالفعل یا بالقوه و رجوع با کفایت؛ مثلاً کار و صنعت و غیر آن که با آنها می‌توانند پس از مراجعت، ادامه زندگی مناسب خود را بدهند مستطیع هستند و باید حجة الاسلام بجا آورند. و کفایت از حج واجب آنان می‌کند و چنانچه سایر شرایط را ندارند به

مجرد امکان حج برای آنان، استطاعت حاصل نشده است و حج آنان استحبابی است و چنانچه بعداً استطاعت پیدا کردند باید حج واجب را بجا آورند.^۲

نیابت

کسی که در حج نیابت می‌پذیرد، باید دارای شرایطی باشد که از جمله آنهاست:

۱ - واجب نبودن حج بر نایب

۲ - آشنایی به افعال و احکام حج (هر چند با ارشاد کسی در هنگام عمل)

۳ - معذور نبودن در ترک برخی از افعال حج^۳

بنابراین، افرادی که حج واجب خود را بجا نیاورده‌اند و مستطیع هستند، نمی‌توانند نیابت بپذیرند و کسانی که از انجام دادن کامل اعمال حج، معذور باشند، و از ابتدا می‌دانند که باید وظیفه معذور را انجام دهند، نمی‌توانند نیابت بپذیرند، مانند آن عده از خدمه کاروان که شب عید قربان با انجام دادن وقوف اضطراری مشعر، همراه با بانوان به منا می‌روند.

و به فتوای حضرت امام خمینی - ره - و برخی از فقهای بزرگوار، اگر از ابتدا هم معذور نباشد و در هنگام عمل عذری برایش پیش آید، نیابت او صحیح نیست، بنابراین بهتر است که مدیران، معاونان و خدمه کاروانها نیابت نپذیرند، چون هر لحظه ممکن است به هنگام انجام اعمال مشکلی برای کاروان پیش آید که بناچار باید اعمال معذور را انجام دهند، پس در صورتی که یکی از خدمه، نیابت پذیرفته باشد، بهتر است به اطلاع مدیر کاروان برساند، تا در هنگام اعمال و پذیرفتن کارهای اجرایی کاروان به مشکل برنخورد.

یاری روحانی

مدیران و معاونان و خدمه کاروان باید در انجام هرچه بهتر مناسک و اعمال حج، روحانی کاروان را یاری دهند ولی هرگز در کار وی دخالت نکنند و از پاسخگویی به مسائل شرعی حج بپرهیزند و سؤال کننده را به روحانی کاروان ارجاع دهند، چون احکام حج، بسیار پیچیده و دقیق است و موارد مشابه بسیار دارد که تشخیص آن موارد و یافتن حکم شرعی آن کار دشواری است و چنانچه به مسأله‌ای پاسخ اشتباه داده شود، گاهی پیامدهای بسیاری به

دنبال دارد، لذا تمام مسؤولان کاروان، اعم از مدیر، معاون، خدمه و روحانی کاروان باید با هماهنگی کامل و تفاهم و انجام وظایف خود، زائران را در انجام صحیح اعمال یاری دهند.

دخالت سابقه‌داران

گاهی مشاهده می‌شود افرادی که سابقه تشریف به حج را دارند، بر اثر غرور یا اطمینان به آگاهی خود، به صورت انفرادی عمل می‌کنند و تعدادی از کسانی که سابقه تشریف ندارند را برای انجام اعمال و مناسک به همراه خود می‌برند و به جهت اشتباه در اعمال، سبب زحمت خویش و همراهان می‌گردند. مسؤولان کاروان این مسأله را به زائران گوشزد کنند که هرگز بدون هماهنگی با مسؤولان کاروان اقدام به عملی نمایند و کسی را با خود به اعمال نبرند که ممکن است موجب بطلان اعمال خود یا دیگران گردند.

روزی در حال سعی، وقتی به مروه رسیدم، دیدم فردی برای همراهان نیت سعی را آموزش می‌دهد و آنها نیز آماده شده‌اند که پس از نیت سعی را از مروه شروع کنند، از او پرسیدم: آیا می‌دانی اینجا مروه است و سعی باید از صفا شروع شود؟ پرسید، مگر فرق می‌کند؟ به او گفتم: آری سعی باید از صفا آغاز شود و اینجا مروه است و صفا در مقابل قرار دارد، پس از پرس و جو متوجه شدم که سال دوم تشریف اوست!

نماز قضا نشود

در تمام مواقع، برنامه‌های حرکت کاروان طوری تنظیم شود که زائران بتوانند نمازهای واجب خود را به موقع بجای آورند، و هرگز نماز کسی قضا نشود، و نیز به زائران یادآوری شود که: آخر شب به زیارت یا خرید نروید که نماز صبح‌تان قضا شود.

نماز تمام یا شکسته

چون مسؤولان کاروان از مدت اقامت زائران در مدینه و مکه مطلع هستند، لازم است در اولین فرصت، مدت اقامت کاروان در مدینه و مکه (قبل از رفتن به عرفات و پس از برگشت از منا) را به اطلاع روحانی کاروان برسانند که این مسأله را برای زائران بگویند، تا تکلیف خود

را نسبت به تمام یا شکسته بودن نماز بدانند.

س - در عرفات و منا و مَشْعَر و بعد از مراجعت از اماکن مزبور، در صورتی که مسافت شرعی محقق نشود، وظیفه حجاجی که قبلاً در مکه معظمه قصد اقامت کرده‌اند؛ از حیث قصر و اتمام چیست؟

ج - در فرض مذکور تمام است.^۴

س - بعضی از حجاج در مکه قصد اقامه کرده‌اند، چه بطن مکه یا محلات آن مثل «شیشه» و «ربیع الذاهر» یا «مسفله» یا «حجون» اگر یقین داشته باشند که تا عرفات چهار فرسخ است، نماز را قصر و اگر شک داشته باشند در مسافت شرعی نماز را تمام می‌خوانند، بفرمایید در مراجعت از عرفات و منا، تکلیف آنان از نظر قصر و اتمام چیست؟ با توجه به این که توقف آنان در مکه یک روز یا سه روز یا نه روز است و باید به ایران یا مدینه حرکت کنند؟

ج - در صورت عدم مسافت شرعی یا شک در آن که در نماز باقی بر تمام هستند، اگر از عرفات که به مکه برمی‌گردند، از جهت این که محل اقامه است می‌روند و بعد از مکه قصد مسافرت می‌کنند، در بازگشت به مکه و در خود مکه هم نمازشان تمام است.^۵

قبله

چون جهت قبله در شهر مکه در هر سوی آن تغییر پیدا می‌کند و حتی گاهی در یک هتل نیز، قسمت‌های مختلف آن ممکن است به یک سمت نباشد و بدین سبب تشخیص جهت قبله برای زائران مشکل شود، مناسب است جهت قبله بر کاغذی نوشته شود و بر دیوار شُقه‌ها یا اتاقها نصب گردد که در نماز مراعات شود، علاوه بر این، با کمال تأسف جهت برخی از دستشوییها در دو شهر مکه و مدینه به سمت قبله است و چون در آن حال، رو به قبله یا پشت به قبله بودن حرام است، لازم است مسؤولان کاروان نسبت به تغییر آنها یا مسدود کردن و یا آگاه کردن زائران اقدام نمایند.

تشویق زائران برای شرکت در نماز

گرچه روحانیون معظم کاروانها، هر لحظه به زائران تذکر می‌دهند که در نماز جماعت شرکت کنند، لیکن از آنجا که یکی از مشکلات اساسی در حج، پرسه زدن زائران ایرانی در

خیابانها هنگام نماز جماعت یا بازگشت به محل اسکان می‌باشد و این مسأله زمینه توهین به شیعه را فراهم می‌آورد، لازم است مسؤولان محترم کاروانها، این مسأله را به زائران گوشزد کنند و آنها را به شرکت در نماز جماعت، بویژه نماز جماعت مسجد الحرام و مسجد النبی تشویق کنند، و برنامه‌های زیارتی و پذیرایی را طوری تنظیم کنند که زائران بتوانند به موقع کارهای خود را انجام دهند و از شرکت در نماز تخلف نکنند. مواردی مشاهده می‌گردد که شام کاروانها پس از نماز مغرب داده می‌شود و زائرانی که عصر به حرم یا بازار رفته‌اند، چون خوف دیر رسیدن به شام را دارند و فاصله محل اسکان هم زیاد است، به جای رفتن به نماز، برخلاف مسیر حرکت حجاج که جملگی برای شرکت در نماز جماعت به سوی مسجد می‌روند، آنها به سوی محل استراحت در حرکتند و این عمل بسیار ناپسند و خلاف شوون شرعی است.

یادآوری وضو

هنگام بردن زائران به اماکن مقدس یا طواف و سایر اعمال، بسیار مناسب است قبل از حرکت به زائران یادآور شوید که وضو بگیرند و آماده حرکت شوند، تا هنگام زیارت کسی برای وضو گرفتن از جمع جدا نشود که سبب معطل ماندن سایرین و گاهی گم شدن آن فرد می‌شود، و بسیار مشاهده شده است که حاجی به سبب غفلت از وضو، طواف را بدون وضو انجام داده و این امر مشکلاتی برای کاروان و خودش پدید آورده است.

احرام در میقات

تلاش بی‌وقفه مسؤولان کاروان با شروع اعمال و احرام در میقات آغاز می‌شود، که از آنجا به بعد، دقت بسیار زیاد و مدیریت کامل، ضامن پیشبرد کارها خواهد شد. کسانی که مدینه بعد هستند و برای احرام به «جُحْفَه» می‌روند، نسبت به احرام مشکل خاصی ندارند، چون میقات جُحْفَه اختصاص به مسجد ندارد و تمام منطقه جُحْفَه، میقات است و احرام در آنجا اشکال ندارد.^۶ لذا بردن زائران به داخل مسجد بویژه در مواقع ازدحام و زیادی جمعیت، ضرورتی ندارد و برای خانمهایی که از رفتن به مسجد معذورند مشکلی

وجود ندارد. ولی کسانی که مدینه قبل هستند و برای احرام به مسجد شجره می‌روند، چون تنها مسجد شجره میقات است و بنابر احتیاط واجب باید احرام در مسجد واقع شود^۷ توجه به نکات ذیل لازم است:

۱ - قبل از رفتن به مسجد زائران را نسبت به جغرافیای مسجد، محل وضو و غسل احرام توجیه نمایید که به راحتی بتوانند اعمال را انجام دهند و زائری گم نشود و احرامی در حیاط اولی که پس از دستشوییها و قبل از مسجد است انجام نشود، چون برخی از حجاج خیال می‌کنند آنجا نیز جزو مسجد شجره است.

۲ - خانمها را راهنمایی کنید که پس از رفتن به مسجد، پشت نرده‌های چوبی جمع شوند تا روحانی کاروان، نیت و لبیک را برای آنها بگوید، چون قسمت زنانه مسجد جداست و مردان حق ورود به آن قسمت را ندارند و بین قسمت مردانه و زنانه، نرده چوبی بلندی قرار دارد. در این قسمت، وظیفه «خانم دستیار» نیز سنگین‌تر خواهد بود.

۳ - خانم دستیار باید نسبت به شناسایی و انجام احرام خانمهایی که از رفتن به مسجد معذورند روحانی کاروان را یاری دهد.

۴ - احرام در هر جای مسجد اشکال ندارد، حتی در قسمتهایی که اخیراً توسعه یافته و جزو مسجد به حساب می‌آید، لذا گرداندن زائران در قسمتهای مختلف مسجد لازم نیست، بلکه گاهی سبب مزاحمت برای دیگران نیز می‌باشد.

۵ - اگر وقت احرام مصادف با نماز جماعت مسجد شجره شد، لازم است زائران را به نماز جماعت راهنمایی نمایید، تا از تکرار لبیک، به صورت دسته‌جمعی، آنهم با صدای بلند بپرهیزند.

۶ - زائران را نسبت به نبردن ساکها به داخل حیاط اولی مسجد توجیه کنید، چون ممکن است گم شود و یا بر اثر مشابه بودن ساکها اشتباه شود و مشکلاتی پدید آورد.

۷ - شایسته است چند دمپایی مناسب، جزو اثاث کاروان باشد، که اگر دمپایی کسی گم شد، بتواند با عاریه گرفتن آن، به راه خود ادامه دهد و این مسأله را به زائران گوشزد کنید که هنگام رفتن به مسجد شجره یا مسجد الحرام، محل گذاشتن دمپایی خود را به خوبی بخاطر بسپارند، تا به اشتباه نیفتند یا آن را در پاکتی گذاشته و همراه خود ببرند.

نذر احرام قبل از میقات (برای بانوان)

چون به فتوای حضرت امام خمینی - قدس سره - و برخی از فقهای بزرگوار، نذر زن بدون اجازه شوهر خود صحیح نمی‌باشد و ممکن است برای بانوانی که از رفتن به مسجد معذورند این مسأله مورد نیاز باشد تا قبل از میقات؛ مثلاً در مدینه منوره با نذر محرم شوند، و نیازی به وارد شدن به مسجد نباشد، مناسب است مدیر کاروان این مسأله را قبل از سفر به روحانی کاروان یادآوری کند تا او هم خانمهایی را که به تنهایی مشرف می‌شوند، راهنمایی کند که از شوهرشان نسبت به نذر اجازه بگیرند.

س - در مناسک مرقوم است که زندهای حائض باید عبوراً از مسجد شجره محرم شوند و اگر نمی‌توانند، در خارج محرم شوند و در مُحاذی جُحْفَه تجدید احرام کنند، چون این کار مشکل است و مُحاذی جُحْفَه معلوم نیست، آیا حضرت امام اجازه می‌فرمایند که اینگونه اشخاص در مدینه با نذر محرم شوند؟

ج - چون احرام قبل از میقات با نذر صحیح است، زندهای حائض که عذر شرعی از دخول مسجد دارند، می‌توانند در مدینه با نذر برای عمره محرم شوند، و در این صورت لازم نیست به مسجد شجره بروند، ولی نذر زن باید با اذن شوهر باشد.^۸

داشتن حوله اضافی

مدیران کاروان، زائران را راهنمایی کنند تا یک یا دو تکه پارچه سفید یا دو حوله اضافه همراه داشته باشند که اگر لباس احرامشان گم شد، از آن استفاده کنند و اگر نجس شد و امکان تطهیر آن نبود به راحتی بتوانند تعویض کنند.

زیر سایه رفتن

یکی از محرمات احرام برای مردان، زیر سایه رفتن است، لذا توجه شما را به مسائل ذیل جلب می‌کنیم:

۱ - حرمت زیر سایه رفتن اختصاص به حال حرکت بین دو منزل دارد؛ مانند پیمودن مسافت جحفه به مکه، یا مدینه به مکه و مکه به عرفات. بنابراین در حال توقف برای غذا

- خوردن، استراحت و همچنین در جایی که منزل کرده‌اند زیر سایه رفتن مانع ندارد.^۹
- ۲- وقتی که زائران به مکه، عرفات، منا وارد می‌شوند، این اماکن حکم منزل را دارد و زیر سایه رفتن اشکال ندارد، بنابر این می‌توانند با ماشین سقف‌دار مسافت منزل تا مسجدالحرام را طی کنند.^{۱۰}
- ۳- به فتوای حضرت امام - قدس سره - و بسیاری دیگر از مراجع تقلید، مردان محرم در شب می‌توانند سوار ماشین سقف‌دار شوند.^{۱۱}
- ۴- چنانچه تعداد زیادی از مردان کاروان مقلد کسانی بودند که استفاده از اتومبیل مسقف (حتی در شب) را جایز نمی‌دانند، باید با هماهنگی روحانی کاروان، نسبت به این مسأله اقدام لازم انجام گیرد.
- ۵- زمان حرکت زائران از جحفه یا مدینه به مکه، طوری تنظیم شود که به طلوع آفتاب برنخورد. با کمال تأسف در سالهای اخیر نمونه‌های بسیاری اتفاق افتاده که به سبب تأخیر در حرکت یا اهمال و سستی مسؤولان کاروان و گاه بر اثر پدید آمدن نقص فنی برای اتومبیل، به صبح برخوردند و با مشکل استتلال مواجه شدند.

قسم خوردن

یکی دیگر از محرمات احرام، قسم خوردن به نام خداوند است، بنابر این مسؤولان اداره کاروان، در مواقع شدت کار و برخورد با دیگران، اعصاب خود را کنترل کرده و از جدال پرهیزند.

نگاه در آینه

بسیار بعید است که زائران، عمداً به آینه نگاه کنند ولی از جمله مواضعی که نگاه در آینه اتفاق می‌افتد، یکی در اتومبیل و دیگری در هتل است.

نسبت به اتومبیل، گاه یادآوری آن ضرر بیشتری دارد، چون معمولاً حرکت زائران در شب است و توجهی به آینه ندارند و اگر بی توجه نگاهشان به آینه بیفتد اشکال ندارد و یادآوری آن گاهی سبب نگاه کردن می‌شود، ولی نسبت به محل اسکان و هتل، چون غالباً

در سالن انتظار، راهروها، دستشویی‌ها آینه وجود دارد، بهتر است دست‌اندرکاران اداره کاروان در مدتی که زائران محرم هستند، آینه‌ها را با روزنامه یا کاغذی بپوشانند، تا حجاج به مشکلی دچار نشوند.

حرام بودن مرد بر زن و زن بر مرد

در مدتی که زائران در حال احرام می‌باشند، ترتیبی اتخاذ گردد که تماس همسران با یکدیگر کمتر باشد، چون برخی از زائران به جهت چهل به مسأله یا غفلت از آن متوجه حرمت نیستند، در حالی که نگاه با شهوت و لمس بدن یکدیگر نیز حرام است.

قطع تلبیه

کسی که برای عمره تمتع محرم شده، وقتی خانه‌های مکه را ببیند، نباید لبیک بگوید،^{۱۲} لذا این مسأله را هنگام رفتن به مکه، بجز اتومبیلی که روحانی کاروان در آن حضور دارد که او تذکر خواهد داد، در سایر اتومبیلها که مدیر و معاون یا خدمه حضور دارند، بجاست که این مسأله برای زائران یادآوری شود.

غذای خوشبو

آشپز محترم کاروان و همکاران وی، در مدتی که زائران در احرام عمره یا حج هستند چون نمی‌توانند غذای خوشبو بخورند، از طبخ غذاهای خوشبو و زدن زعفران به آن و دادن سبزیهای خوشبو به زائران خودداری فرمایند.^{۱۳}

طواف و نماز طواف

طهارت

چون طواف و نماز آن باید با طهارت انجام شود، قبل از بردن زائران به مسجدالحرام برای طواف، یادآوری شود که وضو بگیرند تا نزدیک مسجد یا هنگام شروع طواف کسی به دنبال وضو نرود که از جمع جدا می‌ماند و مشکل ایجاد می‌کند.

غسل مستحبی برای رفتن به مسجد الحرام و انجام طواف گرچه ثواب دارد ولی از وضو کفایت نمی‌کند و وضو هم لازم است.

زمان طواف

برای بردن زائران به طواف، وقت مناسبی در نظر گرفته شود که زیاد شلوغ نباشد و حتی المقدور به شستشوی مسجد و نماز جماعت برخورد نکند چون ممکن است سبب قطع طواف یا سعی بشود و به جهت آگاه نبودن زائران به مسائل طواف ممکن است مشکلاتی برای کاروان پیش آید.

شک در طواف یا قطع آن

در طواف لازم است تعدادی از دست‌اندرکاران کاروان، زائران را همراهی کنند، تا بتوانند طواف را به خوبی بجا آورند و شک و شبهه‌ای پیش نیاید ولی چنانچه فردی در تعداد شوطهای طواف یا سعی شک کرد و یا به جهتی طواف را قطع کرد، حتماً مسأله را با روحانی کاروان در میان بگذارد تا با راهنمایی وی بتواند، اعمال را به پایان برد.

نیابت در نماز طواف

دست‌اندرکاران کاروان، نیابت در نماز طواف را از کسی نپذیرند، چون به فتوای حضرت امام -ره- و بسیاری از فقها نیابت کفایت نمی‌کند.^{۱۴}

تقصیر

تقصیر در عمره تمتع، مکان معینی ندارد و لازم نیست پس از اتمام سعی، فوراً انجام شود و لازم نیست بر مروه باشد. شلوغی مروه بیشتر به سبب توقف زائران در هنگام تقصیر است، مناسب است که زائران توجیه شوند تا پس از سعی، محل را ترک کنند و در فضای باز با خیال راحت تقصیر را انجام دهند، حتی گاهی مشاهده می‌شود که خانمها در همان محل شلوغ برای تقصیر موی خود را بیرون آورده‌اند تا قدری از آن را بچینند در حالی که مردان نامحرم می‌بینند. با این که می‌توانند ناخن بچینند و ضرورتی نسبت به چیدن موی سر وجود ندارد.

روحانی و مسؤولان کاروان، بویژه خانم دستیار لازم است که بانوان محترم را نسبت به این مسأله توجیه کنند، تا خلافی مرتکب نشوند.

بین الاحرامین

پس از اتمام عمره تمتع و قبل از احرام حج کارهای ذیل جایز نیست:

* تراشیدن سر

* انجام عمره مفرده

* بیرون رفتن از شهر مکه

* و همچنین کندن درخت و گیاه حرم و صید در حرم

بنابراین در این مدت، زائران باید توجیه شوند که این اعمال را انجام ندهند، گرچه این مسائل را روحانی کاروان یادآوری خواهد کرد، ولی نظارت بر رفتار زائران تا حدی برعهده مدیر، معاون و خدمه خواهد بود و گاهی زائران کاروان از مدیر یا دیگران نسبت به رفتن به غار حرا، غار ثور و... سؤال می‌کنند.

ولی نسبت به خدمه، چنانچه بخواهند برای آماده‌سازی محل اسکان در عرفات و منا از شهر مکه بیرون روند و یا برای تحویل اثاثیه یا جنس از انبارهایی که بیرون شهر است، در صورت امکان باید محرم شوند به احرام حج و در همین احرام بمانند تا وقتی که برای وقوف و انجام اعمال حج به عرفات می‌روند ولی چنانچه ناچار باشند و محرم شدن هم موجب حرج و مشقت است اشکال ندارد.^{۱۵}

مسأله - خدمه کاروانهای حج اگر عمره مفرده بجا آورده باشند هر دفعه که از مکه خارج می‌شوند و به جده می‌روند و برمی‌گردند لازم نیست محرم شوند ولی اگر عمره تمتع بجا آورده‌اند بنا بر احتیاط نباید از مکه خارج شوند مگر در صورت حاجت، در حالی که محرمند با احرام حج.

س - خدمه کاروانها که پس از انجام عمره تمتع باید به عرفات و منا بروند برای دیدن چادرها و کارهای دیگر و برگردند به مکه، وظیفه آنان چیست؟

ج - بنا بر احتیاط واجب نمی‌توانند از مکه خارج بشوند مگر در مورد ضرورت و در این

صورت باید برای حج مُحرم شوند و بیرون بروند. بلی اگر احرام برای آنان حَرَجی باشد و رفتن به عرفات و منا بر آنان ضرورت دارد، می‌توانند بدون احرام به آنجا بروند.

یادآوری:

اکنون بر اثر توسعه شهر مکه، «جبل‌النور» که غار حرا در آن قرار دارد جزو شهر مکه به حساب می‌آید ولی «جبل‌الثور»، که غار ثور در آن است، هنوز جزو شهر به حساب نمی‌آید.

احرام حج

محل احرام حج، شهر مکه است. برخی از فقها مثل حضرت امام - قدس سره - تمام شهر مکه فعلی را برای احرام کافی می‌دانند و برخی دیگر می‌فرمایند احرام حج باید در مکه قدیم واقع شود، در این مورد هم با هماهنگی روحانی کاروان نسبت به احرام آنها اقدام شود و بهتر آن است که در مسجدالحرام محرم شوند. اگر در روز هشتم یا حتی قبل از آن هم محرم شوند اشکال ندارد، بنابر این در صورت لزوم می‌توان آنها را در وقت خلوت به مسجد الحرام برد تا محرم شوند.

زمان حرکت به عرفات

وقوف به عرفات از ظهر روز نهم آغاز می‌شود، بنابراین زمان حرکت به سوی عرفات به گونه‌ای باید تنظیم شود که حجاج قبل از ظهر در عرفات حاضر باشند و رفتن شب عرفه و استفاده از خنکی هوا و همچنین نبود مشکل استظلال وقت مناسبی است. چون در وقت وقوف (از ظهر تا مغرب) حاجیان باید در صحرای عرفات باشند و از حدود آن خارج نشوند، بنابر این باید نسبت به حدود عرفات، که امروزه با تابلوهای بزرگ مشخص شده است، توجه شوند و حتی المقدور از تردد در جاهای مختلف عرفات نیز بپرهیزند که احتمال گم شدن آنها زیاد است و در صورت گم شدن از اعمال بازخواهند ماند.

از عرفات تا مشعر الحرام

یکی از لحظات حساس در مدت فعالیت مدیران و معاونان و خدمه کاروانها، از عرفات تا مشعر و از آنجا تا منا است که باید با تلاش و تدبیر، زائران را بطور کامل و سالم به مقصد

برسانند، گرچه در سالهای اخیر به سبب وجود راههای متعدد، امکان نرسیدن به موقع تا مشعرالحرام بعید به نظر می‌رسد، لیکن باید دانست که فاصله عرفات تا مشعرالحرام در طرق متعدد از ۴ تا ۶ کیلومتر می‌باشد. بنابر این از دورترین راه هم اگر به سمت مشعر می‌روند، فاصله بیش از ۶ کیلومتر نیست. پس اگر در بین مسیر دچار مشکلی شدند که نتوانستند با اتومبیل حرکت کنند، برای آن که از وقوف بازنمانند می‌توانند زائران را پیاده ببرند، و چنانچه در این مدت برای زائری مشکل خاصی پیش آمد که باید به بیمارستان منتقل شود، حتماً این مسأله را با روحانی کاروان در میان بگذارید، تا با راهنمایی وی و انجام وقوف اضطراری بتواند اعمال را به پایان ببرد.

در مشعر الحرام

حاجیان شب عید قربان را در مشعر الحرام (مزدلفه) به سر می‌برند و پس از طلوع آفتاب برای انجام اعمال روز عید قربان روانه‌ی منا می‌شوند. حدود مشعر الحرام اکنون با تابلوهای بزرگی مشخص شده است و از سوی منا تا ابتدای وادی محسّر که فاصله‌اش تا منا حدود ۲۵۰ متر است، ادامه دارد، ولی برخی از افراد به غلط تصور می‌کنند نهایت منا تا پلی است که وسط منا زده‌اند، و این امر سبب تراکم بسیار زیاد جمعیت، قبل از پل می‌شود، بنابر این دست اندرکاران کاروان می‌توانند برای وقوف آن سمت پل را اختیار کنند که گاهی خلوت‌تر و برای حرکت صبح هم مناسب‌تر است.

وقوف اضطراری برای بانوان

بانوان و افراد ناتوان می‌توانند شب عید قربان، پس از آن که مقداری بعد از نصف شب در مشعر الحرام مانند، به منا بروند، و این همان وقوف اضطراری مشعر الحرام است و بهتر آن است که مسؤولان کاروان ترتیبی اتخاذ کنند که بانوان بویژه سالمندان بتوانند، اعمالشان را به راحتی انجام دهند.

پس از رفتن به منا، بانوان بطور مطلق می‌توانند رمی روز عید را در شب انجام دهند، البته غیر از بانوان، کسانی که نمی‌توانند روز رمی کنند، اشکال ندارد رمی را در شب انجام

دهند، و باید توجه داشت که رمی در شب برای بانوان (بطور مطلق) اختصاص به رمی روز عید قربان دارد، ولی نسبت به روزهای ۱۱ و ۱۲ ذی‌حجه تنها بانوانی که نمی‌توانند در روز رمی کنند، رمی شبانه برای آنها جایز است ولی کسانی که بتوانند در روز خودشان انجام دهند، نمی‌توانند شب رمی کنند.

س- آیا می‌شود که زنها را در شب دهم بعد از نصف شب از مشعر به منا بیاورند و همان شب آنان را به جمره عقبه ببرند و رمی کنند و بعد به خیمه برگردانند و نزدیک غروب روز یازدهم مجدداً آنان را به جمرات ببرند، تا شب دوازدهم هم رمی روز یازدهم را انجام دهند و هم رمی روز دوازدهم را، با توجه به ازدحام و خطرهای احتمالی؟

ج- برای زنها رمی جمره عقبه پس از وقوف به مشعر و آمدن به منا در همان شب عید قربان مانع ندارد، ولی رمی روز یازدهم و دوازدهم در صورتی برای آنان در شب صحیح است که از رمی روز معذور باشند.

قربانگاه

یکی از اعمال روز عید و از جمله حساسترین اعمال حج «قربانی» است. در سالهای اخیر تمام افراد نمی‌توانند به قربانگاه بروند، چون بانوان را مطلقاً به قربانگاه راه نمی‌دهند، و بسیاری نیز توان این کار را ندارند، بنابر این لازم است مسؤولان کاروانها، ترتیبی اتخاذ کنند، که قربانی تمام زائران به موقع انجام شود و اعمال روز عید قربان به تأخیر نیفتد و کسانی که از طرف سایرین به قربانگاه می‌روند به نکات ذیل توجه داشته باشند.

۱- حتماً از کسانی که بناست برایشان قربانی را انجام دهند، نیابت بگیرند و صرف این که او هم باید قربانی کند و خوشحال می‌شود، کافی نیست.

۲- در انتخاب گوسفندان دقت کنید که دارای شرایط لازم باشد و مهمترین شرایط لاغر نبودن و ناقص نبودن حیوان است.

۳- در ذبح حیوان نیت و قصد نیابت و جهت قبله و گفتن «بسم الله...» فراموش

نشود.

۴- چون به فتوای برخی از فقها؛ از جمله حضرت امام خمینی - ره - ذبح با چاقوی

استیل صحیح نیست، چاقویی که مورد استفاده قرار می‌گیرد آهن باشد.
 ۵ - به فتوای حضرت امام خمینی - ره - ذابح حیوان باید مؤمن باشد، لذا این مسأله هم مورد توجه قرار گیرد.

بیتوته در منا

در شبهای ۱۱ و ۱۲ ذی حجه حاجیان باید به نیت یکی از اعمال حج، در منا بمانند، وقت بیتوته از غروب آفتاب تا نیمه شب است و برخی از جمله مقام معظم رهبری حضرت آیةالله خامنه‌ای بیتوته در نیمه دوم را نیز جایز می‌دانند. بنابراین خدمه محترم اگر برای انجام کاری از منا خارج شدند توجه داشته باشند که باید هنگام بیتوته در منا باشند، و چنانچه دیر برسند، اگر در حج نیابت داشته باشند نیابت آنها اشکال پیدا می‌کند.

بیرون رفتن از منا

بیرون رفتن از منا در روزهای دهم و یازدهم اشکال ندارد و همچنین روز دوازدهم اگر قبل از ظهر برگردد که بعد از ظهر از منا کوچ کند اشکال ندارد. ولی در شبهای ۱۱ و ۱۲ پس از غروب آفتاب، به فتوای کسانی که بیتوته در نیمه شب اول را واجب می‌دانند جایز نیست، ولی پس از نصف شب بیرون رفتن از منا اشکال ندارد، ولی باید توجه داشت که نیمه شب، ساعت ۱۲ نیست و محاسبه آن برای بیتوته با محاسبه برای تعیین آخر وقت نماز عشا تفاوت دارد، چون در اینجا باید شب را از اول غروب تا طلوع آفتاب حساب کرد.^{۱۶}

اگر مسؤولان کاروان تصمیم دارند در شبهای ۱۱ و ۱۲ یا روزهای ۱۱ و ۱۲ زائران خود را برای طواف به مکه ببرند، باید به مسائلی که بیان شد توجه داشته باشند، که بیتوته را به وقت انجام دهند و رمی جمرات در روزهای ۱۱ و ۱۲ را به وقت خود که از طلوع تا غروب آفتاب است انجام دهند و قبل از ظهر روز دوازدهم از منا خارج نشوند.

گرچه ترک بیتوته برای کسانی که تمام شب را در مکه به عبادت مشغول باشند، مانعی ندارد^{۱۷} و می‌توانند طواف و سعی و سایر اعمال را انجام دهند ولی اگر اعمال تمام شد نمی‌توانند آن شب را به منا برگردند بلکه باید بمانند و تا صبح عبادت کنند.

برگشت از منا

همانگونه که گذشت، حجاج در روز دوازدهم بعد از ظهر می‌توانند از منا خارج شوند. مسؤولان کاروان توجه داشته باشند زودتر از این وقت نباید از حدود منا بگذرند و کسانی که برای رمی جمرات می‌روند و لحظاتی همانجا توقف می‌کنند تا پس از اذان از منا خارج شوند، باید توجه داشته باشند که جمره عقبه، آخرین حدّ منا است و قبل از ظهر از مقابل آن نگذرند.

اعمال مکه

اعمال بعد از منا تا آخر ذی الحجه وقت دارد،^{۱۸} بنا بر این کسانی که از انجام اعمال معذورند و در شلوغی نمی‌توانند اعمال را بجا آورند، صبر می‌کنند تا پس از گذشت چند روز خلوت شده و اعمال را بجا می‌آورند.

ولی باید توجه داشت: تا وقتی که طواف حج و سعی را بجا نیاورده‌اند، بوی خوش همچنان حرام است و تا وقتی که طواف نساء و نماز آن را بجا نیاورده باشند، زن و مرد به یکدیگر حرام هستند.^{۱۹}

عمره مفرده پس از اعمال

در حدّ امکان زائران به انجام عمره مفرده پس از اعمال حج تشویق نشوند، چون احتمال آن هست که اعمال را بطور صحیح انجام ندهند و همچنان در احرام باقی بمانند، به علاوه که مراعات فاصله با عمره قبلی نیز لازم است، که به فتوای حضرت امام خمینی -ره- در فاصله کمتر از یک ماه به قصد رجاء می‌توان بجا آورد.^{۲۰}

بیماران و مجروحان

اگر برای حاجی بر اثر بیماری یا تصادف یا حادثه دیگر، مشکلی پیش آمد و نتوانست اعمال را ادامه دهد، در اولین فرصت روحانی کاروان را مطلع کنید تا با نشان دادن راه صحیح شرعی، بقیه اعمال را به پایان ببرد، چون در احکام شرعی وظیفه تمام افراد مشخص شده است.

پرسش و پاسخ

س ۱- کسی که از کارمندان سازمان حج است و بناچار باید بعد از عمره تمتع و قبل از حج از مکه خارج شود و به عرفات برود، با توجه به این که حج او نیابتی است، آیا لطمه به حج او نمی‌زند؟

ج- ضرر به حج و نیابت او نمی‌زند، ولی در صورت امکان باید محرم شود به احرام حج و از مکه خارج شود علی‌الاحوط.^{۲۱}

س ۲- آیا خدمه کاروانها می‌توانند قبل از رفتن زائران به مکه، بدون احرام به مکه بروند و برگردند؟

ج- اگر می‌خواهند به مکه بروند و برگردند، بنا بر احتیاط نباید عمره تمتع انجام دهند، بلکه برای دخول مکه باید به یکی از مواقیت معروفه بروند و از آنجا بر عمره مفرده محرم شوند. و اذنی الجبل، میقات این اشخاص نیست، و پس از انجام اعمال عمره مفرده می‌توانند از مکه خارج شوند و در صورت خارج شدن از مکه، اگر فقط به جده بیایند برای ورود به مکه در مرتبه دوم و سوم و بعد از آن، احرام واجب نیست، ولی اگر به مدینه بروند و از آنجا بخواهند به مکه بروند باید در مسجد شجره محرم شوند برای عمره مفرده دیگر و چون بین این عمره مفرده و عمره مفرده اول یک ماه فاصله نشده عمره دوم را رجاءاً بجا آورند و در هر صورت این اشخاص آخرین مرتبه‌ای که به مکه می‌روند باید به یکی از مواقیت معروفه، مثل مسجد شجره یا جحفه، بروند و از آنجا برای عمره تمتع محرم شوند.^{۲۲}

س ۳- توقف ماشین زیر پمپ بنزین و عبور آن زیر پل، آیا برای مردان محرم اشکال ندارد؟

ج- اشکال ندارد.^{۲۳}

س ۴- آیا کسانی که شب دوازدهم به مکه آمده‌اند، لازم است روز دوازدهم قبل از ظهر برای کوچ بعد از ظهر به منا بیایند؟

ج- به فتوای حضرت امام خمینی - ره - لازم نیست ولی اگر قبل از ظهر به منا بیاید نمی‌تواند قبل از ظهر کوچ کند. ولی به فتوای برخی دیگر از فقها برگشت به منا لازم است.

س ۵- خدمه‌ای که با زنها قبل از طلوع فجر به منا می‌روند، ولی خود را قبل از طلوع

آفتاب به مشعر می‌رسانند و وقف رکنی مشعر را درک می‌کنند، آیا نیابت آنان صحیح است یا نه؟

ج- اگر از ذوی الاعذار نبوده‌اند که نیابت آنها صحیح است در فرض مرقوم جشنان نیابتاً صحیح است هر چند مرتکب حرام شده‌اند.^{۲۴}

س ۶- اگر سازمان حج و زیارت - دست‌اندرکاران حج را موظف به انجام عمره مفرده بنماید ولی پس از انجام عمره مفرده، در مکه اجازه انجام حج می‌دهد، با توجه به این که در سالهای قبل، حج خود را انجام داده باشند و نیابتی هم نداشته باشند، تکلیف چیست؟

ج- اگر حج واجب بر عهده آنها نباشد می‌توانند برای انجام حج مستحبی افراد محرم شوند و پس از حج، عمره مفرده دیگری انجام دهند و نیز می‌توانند به یکی از میقاتها رفته و برای عمره تمتع محرم شوند و پس از آن حج تمتع بجا آورند. یادآوری می‌شود در حج افراد قربانی نیز واجب نیست.

والحمد لله أولاً و آخراً

● پی نوشتها:

- ۱- آل عمران: ۹۷
- ۲- مناسک، ص ۱۸، م ۱۳ - یادآوری می‌شود، تمام مسائل از مناسک محشی، نشر مشعر، چاپ اول، ۱۳۷۲ آورده شده است.
- ۳- مناسک، نیابت در حج، مسأله ۱
- ۴- مناسک، ص ۳۹۱، س ۴۶
- ۵- مناسک، ص ۳۹۲، س ۴۷
- ۶- مناسک، ص ۸۳، س ۱۷
- ۷- مناسک، ص ۷۷، م ۱
- ۸- مناسک، ص ۸۱، س ۱۳
- ۹- مناسک، ص ۱۲۹، م ۲
- ۱۰- مناسک، ص ۱۴۲، س ۲۸
- ۱۱- مناسک، ص ۱۳۱، م ۸ و ص ۱۳۷، م ۵
- ۱۲- مناسک، ص ۱۰۵، سطر ۱۱
- ۱۳- مناسک، ص ۱۱۴، م ۲ و ۴
- ۱۴- مناسک، ص ۲۲۴، م ۱۷
- ۱۵- مناسک، ص ۲۵۷ و ۲۵۸ و ۲۵۹- س ۱۶ تا ۱۹ و ۲۳ و ۲۴
- ۱۶- مناسک، ص ۳۵۳، م ۷
- ۱۷- مناسک، ص ۳۵۲، س ۱۳
- ۱۸- مناسک، ص ۳۳۷، م ۱
- ۱۹- مناسک، ص ۳۳۹، م ۸
- ۲۰- مناسک، ص ۳۷۶، سطر آخر
- ۲۱- مناسک، ص ۲۵۹، س ۲۴
- ۲۲- مناسک، ص ۸۰، م ۱۰
- ۲۳- مناسک، ص ۱۳۷، م ۲
- ۲۴- مناسک، ص ۲۹۲، س ۳

